

ગમતીલો ગીતકાર ગુલઝાર

ગુલઝાર નામથી જગખ્યાત આ શખ્શિયતનું પૂરું નામ સંપૂર્ણ સિંધ કાલરા. શરૂઆતમાં ઉપનામ ગુલઝાર દીનવી રાખેલું જે પાછળથી માત્ર ગુલઝાર તરીકે જ ખ્યાતિ પામ્યું અને સતત વિસ્તરતું રહ્યું. પંજાબના ઝેલમ જીલ્લાના (હૈદર ફિલ્મનું ગુલઝાર લિખિત ઝેલમ નામની નદીના સંદર્ભવાળું ઝેલમ ઝેલમ ગીત યાદ છે ?) દીના ખાતે ૧૮ ઓગસ્ટ ૧૯૩૪ના રોજ જન્મ. હાલ તેમનું આ જન્મસ્થાન ભૌગોલિક દ્રષ્ટીએ પાકિસ્તાનમાં છે. કવિ, ગીતકાર, વાર્તાકાર, પટકથા-સંવાદ લેખક અને દિગ્દર્શક તેમજ નિર્માતા તરીકે સદા સક્રિય એવા ગુલઝારની શબ્દસુરાએ લોકો મસ્તીના નશામાં ઝુમ્યા છે. અભિનેત્રી રાખી સાથે લગ્ન કર્યા અને એકાદ વર્ષ બાદ છૂટા પણ પડ્યા. ફિલ્મી દુનિયામાં ગુલઝારના શબ્દો સદૈવ યુવાન બનીને વિહરી રહ્યા છે. અનેક રાષ્ટ્રીય એવોર્ડ, અનેક ફિલ્મફેર એવોર્ડ, સાહિત્ય અકાદમી એવોર્ડ, થર્ડ હાઈએસ્ટ સિવિલીયન એવોર્ડ ઇન ઇન્ડિયા-પદ્મભૂષણથી વર્ષ ૨૦૦૪માં તેમને સન્માનવામાં આવ્યા, અને મહત્વના કહી શકાય તેવા હાઈએસ્ટ એવોર્ડ ઇન ઇન્ડિયન સિનેમા-દાદા સાહેબ ફાળકે એવોર્ડ, સાહિર એવોર્ડ, એકેડમી એવોર્ડ, ગ્રેમી એવોર્ડ પણ તેમને એનાયત થઈ ચૂક્યા છે.

ગુલઝાર મુખ્યત્વે ગીતકાર તરીકે લોકપ્રિય છે. તેમની અનેક ફિલ્મોના ગીતોની રચના શ્રોતાઓને આજે પણ ભીંજવે છે. ૧૯૬૯માં 'ખામોશી' ફિલ્મ માટે તેમણે લખેલું 'હમને દેખી હૈ ઉન આંખો કી મહેકતી ખુશ્બૂ' હોય કે ૧૯૭૧માં 'ગુઝી' ફિલ્મ માટે લખેલ પ્રાર્થના 'હમ કો મન કી શક્તિ દેના' હોય. 'દિલ સે'નું 'છૈયા છૈયા' પણ ગુલઝારનું જ સર્જન. વળી 'સ્લમડોગ મિલિયોનેર'માં એ.આર. રેહમાન સાથે મળી 'જય હો' આપ્યું અને આ ગીતને આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ-સન્માન પ્રાપ્ત થયા. ગુલઝારના ગીતોમાં જૂના અને નવા યાદગાર ગીતોની સંખ્યા મોટી છે. દા.ત.-'મુસાફિર હું ચારો', 'તેરે બીના જિંદગી સે શિકવા તો નહીં', 'મેરા કુછ સામાન તુમ્હારે પાસ પડા હૈ', 'નામ ગુમ જાયેગા', 'ચારા સીલી સીલી', 'આને વાલા પલ જાને વાલા હૈ', 'દિલ હુમ હુમ કરે', 'ચપ્પા ચપ્પા ચરખા ચલે', 'દિલ ઢુંઢતા હૈ ફિર વહી', 'બીડી જલાય લે જીગર સે પિયા', 'નમક ઈશક કા', 'ઓ સાથી રે', 'કજરારે કજરારે તેરે કારે કારે નૈના', 'ઈસ મોડ સે જાતે હૈ', 'યુપકે સે લગ જા ગલે', 'હમ ચીજ હૈ બડે કામ કી ચારમ', 'દિલ તો બચ્યા હૈ જી' વગેરે.

તેઓ ફિલ્મોના સંવાદો લખે છે. હમણાં હમણાં રજૂ થયેલી વિશાલ ભારદ્વાજની ફિલ્મ 'રંગૂન'ના સંવાદો પણ ગુલઝારે લખ્યા છે, બોક્સ ઓફિસ ઉપર હીટ ન ગયેલી પણ હકીકતમાં હીટ કહી શકાય એવી આ ફિલ્મના સંવાદો માટે મિત્ર અનવરે ફેસબુકમાં આમ લખેલું-ગુલઝાર સાહબ કે શબ્દ જો નાસા કે હાલિયા ખોજે ગ્રહોં સે આગે કી કલ્પના સે ભીં પરે હૈ। આ કથન તેમની અનેક ફિલ્મોના સંવાદોને માટે સાચું ઠરે છે. ઉપરાંત દિગ્દર્શક તરીકે પણ મહત્વની કામગીરી કરી છે. દિગ્દર્શક તરીકેની તેમની પ્રથમ ફિલ્મ 'મેરે અપને' હતી. પરિચય, કોશિશ, અચાનક, આંધી, ખુશ્બૂ, હુતુતુ, માચિસ અને મૌસમ જેવી મહત્વની ફિલ્મોનું દિગ્દર્શન કર્યું. અહીં સર્જક ગુલઝારનો સ્પર્શ આપણને થાય છે કારણ કે ઘણી ફિલ્મો સાહિત્ય કૃતિઓ ઉપરથી જ બની છે. વળી

મૌસમ તો રાષ્ટ્રીય એવોર્ડમાં છવાઈ ગયેલી યાદગાર ફિલ્મ બની રહી. દુરદર્શન ઉપર રજૂ થયેલી ‘મિરઝા ગાલીબ’ સિરિયલ કે જેમાં મિરઝા ગાલીબની ભૂમિકા નસિરુદ્દીન શાહે ભજવી હતી એ સિરિયલનું દિગ્દર્શન પણ ગુલઝારે જ કરેલું. પ્રેમચંદની નવલકથાઓને આધારે ‘તહરીર મુનશી પ્રેમચંદ કી’ સિરિયલ પણ યાદગાર બની રહી.

હા તો હવે મુદ્દાની વાત એ કે આ અનેકવિધ પ્રતિભા ધરાવનાર ગુલઝારની કેટલીક નઝમો,ત્રિવેણી અને ગઝલોના ગુજરાતીમાં થયેલા અનુવાદનું એક પુસ્તક હાથ લાગ્યું જેમાં ગુલઝારની પ્રતિનિધિ રચનાઓ મૂળ ભાષા અને અનુવાદિત ગુજરાતી ભાષામાં મળે છે. પુસ્તકનું નામ છે “બંધ કાચની પેલે પાર” અને અનુવાદક છે રઈશ મનીઆર. આ પુસ્તકમાં રજૂ થયેલ ગુલઝારની રચનાઓ આકર્ષક અને અસરકારક પણ છે. કાલાતીત અને સાંપ્રત સમયના વિવિધ વિષયો ઉપરની તેમની આ રચનાઓ ભાવકોને પસંદ પડે એ સહજ છે. અહીં એમાંની કેટલીક રચનાઓ વિશે ચર્ચા કરવાનું અભિપ્રેત છે.

માનવીયતાના યાહક આ સર્જક માનવસર્જિત આધુનિક આપદાઓથી વ્યથિત છે. એક સમયના ગામડાના શાંત જીવનને બદલે હવે કદરૂપા શહેરની શરમજનક હરકતો કે જેમાં ખાસ કરીને માનવીયતાનું હનન દરરોજ થતું રહે છે એવા શહેરની કુરતા અને કુરૂપતા તેમજ અને પ્રકૃતિ- પર્યાવરણ તરફની મનુષ્યની સાવ બેદરકારી એ તેમના વિષયો બનીને રચનામાં છલકાય છે. શહેરમાં માનવીયતાને દંગ કરી નાખતાં થતાં રહેલા દંગા વિશે તેઓ લખે છે-

“શहर में आदमी कोई भी नहीं क़त्ल हुआ

नाम थे लोगो के जो क़त्ल हुए

सर नहीं काटा किसी ने भी कहीं पर कोई

लोगो ने टोपियां काटी थी, की जिन मे सर थे

शहरમાં માનવી તો હણાયો જ નથી

જે મર્યા એ તો હતાં નામ ફક્ત

કોઈએ ક્યાંય કોઈ માથું નથી કાપ્યું કદી

માત્ર ટોપીઓને કાપી’તી, હતાં જેમાં શિર.” ૧

માત્ર પહેરવેશ-નામોને આધારે એટલે કે કોઈ ચોક્કસ જાતિ કે ધર્મને નામે જ થતી હજારો લાખો નિર્દોષ લોકોની હત્યાને ગુલઝારે અહીં કરૂણ રીતે આલેખી છે. માથું કાપનારાઓએ તો ટોપી જ કાપવી હતી માથું તો એ ટોપીઓ સાથે સહજ જ કપાઈ જતું હોય છે.દુરદર્શનના ‘આજ સવેરે’ કાર્યક્રમમાં દેશના ભાગલા વિશે ગુલઝાર કહે છે કે પાર્ટિશન દેખા હૈ મૈને, વો દંગે ભી દેખે હૈ, સડક પે બેહતા હુઆ ખૂન ભી દેખા હૈ ઓર ઉસે વહી પે જમ કે કાલા હોતે હુર ભી દેખા હૈ। અધજલી લાશો કો ચિપકે હુર દેખા હૈ જિન કો ખુરેચકે-નિકાલકે ટ્રકો મેં ભરા ગયા થા। મૈને વો બડા હેરતનાક સા મંજર ભી દેખા હૈ। બહોત સાલો તક, પચ્ચીસ સાલો તક ખવાબ આતે થે જિસ સે મેં ડરકર જાગ જાતા થા, ઉસ ખૌફ સે દોબારા સોતા નહીં થા કી યે ખવાબ મેરા ફિર સે આયેંગા....। બસ આ જ ઘા તેમની આવી રચનાઓ દ્વારા બહાર આવે છે.

આવા શહેરમાં પર્યાવરણની તો કોને ચિંતા હોય ? વર્ષો જૂના વૃક્ષ સાથેના કવિના સંબંધને તથા એ સંબંધને પૂરો કરી નાખતી ઘટનાને સર્જક આ રીતે રજૂ કરે છે-

“મોઢ પે દેખા હૈ વહ બૂઠા-સા ઇક પેઢ કમી ?

મેરા વાકિફ હૈ, બહુત સાલો સે મૈં ઉસે જાનતા હૂં

સુબહ સે કાટ રહે હૈ વહ કમેટી વાલે

મોઢ તક જાને કી હિમ્મત નહીં હોતી મુઝકો

વૃક્ષ એ વૃદ્ધ - શું જોયું છે વળાંકે ક્યારેય?

ઓળખું છું, ઘણાં વર્ષોથી હું જાણું એને

આજે કાપી રહ્યા છે એને કમિટીવાળા

હામ થાતી નથી મારી કે વળાંકે જાઉં.” ૨

નાનપણથી જ વૃક્ષ સાથેની અનેક યાદો જોડાયેલી હતી એ વૃક્ષ કવિ માટે અત્યંત મહત્વનું જીવંત પાત્ર હોવા છતાં તેને કપાતું અટકાવવા માટે કવિ અસમર્થ છે. શહેરી વિકાસનું એક જરૂરી પગલું એટલે વૃક્ષોનું નિકંદન. સરકારી રાહે કાયદેસર આ નિકંદન નીકળતું હોય તો કોણ એને અટકાવી શકે ? અને હવેના સમયમાં તો કવિની ઓળખ આમ પણ બિચારો, બાપડો અને લાચાર તરીકેની જ હોય છે. વૃક્ષ સાથેની વિદાયની વેદના અહીં નોંધનીય છે.

એક નઝમમાં અપ ટુ ડેટ શહેરમાં ગોઠવાય ગયેલા માણસનું ચિત્ર આ રીતે દોરાયું છે-

“મૈં શહર કી ઇસ મશીન મૈં ફિટ હૂં જૈસે ઢિબરી,

જરૂરી હૈ યે જરા સા પુર્જા...

અહમ મી હૈ ક્યોંકિ રોજ કે રોજ તેલ દેકર,

ઇસે જરા ઓર કસ કે જાતા હૈ ચીફ મેરા...

વો રોજ કસતા હૈ,

રોજ ઇક પેંચ ઓર ચઢતા હૈ જબ નસોં પર,

તો જીમૈં આતા હૈ જહર ખા લૂં...

યા ભાગ જાઠ....

‘શહેરના આ મશીનમાં એક સ્કુની માફક જડાયો છું હું

છું સાવ નાનો., પણ ઉપયોગી...

જરૂરી એવો કે રોજ એને લગાડી ઊંજણ

જરા વધુ જોરથી કસીને જતો રહે રોજ ઉપરી મારો...

કસે છે એ રોજ

એક આંટો વધુ ચડે રોજ આ નસો પર

તો થાય છે ઝેર ધોળી લઉં હું...

કે ભાગી જાઉં..." ૩

શહેરની નક્કી થયેલી રીતોમાં- શૈલીમાં દરેક વ્યક્તિ આ રીત-શૈલીનો એક જરૂરી હિસ્સો બનીને યંત્રવત જ પોતાની ભૂમિકા નિભાવી રહ્યો છે, બીજા અર્થમાં જીવી રહ્યો છે. પણ આ જીવન હકીકતમાં જીવન નથી એટલે જ સર્જકને ઝેર પીવાનો અથવા તો ભાગી જવાનો વિચાર આવે છે...પણ He is Helpless, કારણ કે એ શહેરનો જરૂરી હિસ્સો છે અને શહેરમાં પોતાની આ સ્કુની કામગીરી નિભાવવામાંથી જ તેને કુરસદ નથી મળતી અને પોતાને માટે જ તે સમય કાઢી શકતો નથી, પ્રિય પાત્રને પણ સમય આપી શકતો નથી એટલે જ અન્ય એક રચનામાં સર્જક કહે છે-

“મુझे खर्ची में पूरा एक दिन, हर रोज मिलता है

मगर हर रोज कोई छीन लेता है, झपट लेता है, अंटी से!

बड़ी हसरत है पूरा एक दिन इक बार में अपने लिये रख लूँ

तुम्हारे साथ पूरा एक दिन बस खर्च करने की तमन्ना है !!

મળે છે રોજ આખો એક દા'ડો મુજને ખર્ચામાં

પરંતુ રોજ કોઈ છળકપટથી છિનવી લે છે!

અંત- બહુ અરમાન છે એકવાર આખો દા'ડો

મારે માટે હું ચ રાખી લઉં,

કે તારી સાથ આખો એક દા'ડો ખર્ચ કરવાની તમન્ના છે!!" ૪

પ્રિયપાત્રની જેમ જ હવે પુસ્તકોને પણ સમય ફાળવી શકાતો નથી અને જે સ્થિતિ સર્જાય છે તેનું બચાન સર્જક આ રીતે કરે છે-

“किताबें झांकती है बंद अलमारी के शीशो से

बड़ी हसरत से तकती हैं

महीनों अब मुलाकातें नहीं होतीं

जो शामे इन की सोहबत में कटा करती थी, अब अक्सर

गुजर जाति है 'कंप्यूटर' के पर्दों पर

બડી બૈચેન રહતી હૈ કિતાબૈં...
 ઇન્હૈં અબ નીંદ મૈં ચલને કી આદત હો ગઈ હૈ
 બડી હસરત સૈ તકતી હૈં
 કબાટો બંધ છે ને કાયમાંથી ચોપડીઓ
 તાકતી આરતભરી નજરે
 મહિનાઓવિતે છે પણ મુલાકાતો નથી થાતી
 જે સાંજો એમની સંગતમાં કાયમ વીતતી'તી એ
 હવે કમ્પ્યુટરોના સ્ક્રીન પર વીતે
 બહુ વ્યાકુળ રહે છે ચોપડીઓ...
 હવે તો એમને આદત પડી છે ઊંઘમાં પણ ચાલવાની
 તાકતી આરતભરી નજરે..." ૫

વિજ્ઞાણયંત્ર-કમ્પ્યુટર એ તો શહેરીકરણના નવા રૂપ રંગ માટે અત્યંત મહત્વનું સાધન છે અને આ કમ્પ્યુટરે હવે પુસ્તકોનું સ્થાન લઈ લીધું છે. વ્યક્તિ વાંચનથી દૂર થતો જાય અને કબાટમાં પડેલ પુસ્તકોની જે હાલત થાય એ હાલતને ગુલઝાર અહીં વેધક રીતે રજૂ કરે છે. પુસ્તક પણ વ્યાકુળ બની શકે અને બેચેન બની ઊંઘમાં પણ ચાલી શકે એ કલ્પના સર્જકની કમાલની કલ્પના છે. આટલી વ્યસ્તતા વચ્ચે માણસ ખરી જિંદગી જીવવાનું ભૂલી જ ગયો છે અને એ જીવી નથી શકતો એટલે જિંદગીને જાણી પણ નથી શકતો. જુઓ-

“જિંદગી क्या है जानने के लिये
 जिन्दा रहना बहुत ज़रूरी है
 आज तक कोई भी रहा तो नहीं.” ૬

આશા-સ્વપ્ન અને વાસ્તવિકતાને ગુલઝાર ધારદાર રીતે શબ્દસ્થ કરે છે. જુઓ ગરીબીનું ચિત્ર-

“माँ ने जिस चाँद सी दुल्हन की दुआ दी थी मुझें
 आज की रात वह फुटपाथ से देखा मैंने
 रात भर रोटी नज़र आया है वो चाँद मुझें !” ૭

ચંદ્ર જેવી પત્નીના આશીર્વાદ હતા એટલે ચંદ્રની સુંદરતા તરફ ધ્યાન આપતા આ ચંદ્રમાં સુંદરતાને બદલે રોટલીનું જ ચિત્ર દેખાય છે. કેટલું પ્રતિકાત્મક ! ચંદ્ર જેવી સુંદરતાની વાત તો પછીની વાત છે, પાયાની પ્રાથમિક જરૂરિયાત રોટલી છે.

Man v/s god, man v/s natureનો સંઘર્ષ સાહિત્યમાં ખૂબ આલેખાયો છે. ભગવાન-ખુદા-ઈશુ-કુદરત જે કહો તે પણ મનુષ્ય એની સામે લાચાર છે. છતાં મનુષ્ય પોતાનાથી બનતી તાકાત લગાવી પોતાની આશાને ફલીભૂત

કરવા સદા પ્રયત્નશીલ રહેતો હોય છે. આ પ્રયત્નમાં કેટલીકવાર એ સફળ પણ થતો હોય છે. કવિ અહીં ખુદા નામની રચનામાં ખુદાને કહે છે-

“તુમને શાયદ સોચા થા, મેરે સબ મોહરે પિટ જાયેંગે,

મૈંને એક ચિરાગ જલા કર,

અપના રસ્તા ખોલ લિયા ” ૮

ખુદાના અસ્તિત્વની સામે જ સર્જક સવાલ ઉઠાવતા હોય એમ કહે છે-

“ જિસ્મ ઓર જાँ ટટોલ કર દેખેં

યે પિટારી મી ખોલ કર દેખેં

ટુટા-ફૂટા અગર ખુદા નિકલે-! ” ૯

અન્ય એક ત્રિવેણીમાં પણ ખુદાના સંદર્ભે જ સર્જક લખે છે-

“ ઉમ્મ કે ખેલ મેં ઇક તરફા હૈ યે રસ્સા કશી

ઇક સિરા મુઝકો દિયા હોતા તો ઇક બાત મી થી .

મુઝસે તગઢા મી હૈ ઓર સામને આતા મી નહીં.” ૧૦

ખુદા જો હોય તો એ ખૂબ તાકતવર છે અને છૂપો રહીને જ દોરડાખેંચ જેવી રમત રમી રહ્યો છે. સામે આવ્યા વિના જ પાછળથી વાર કરનાર ખુદા મહાન કઈ રીતે હોઈ શકે?

ગ્રહની યાદીમાંથી પ્લૂટોની બાદબાકીની ઘટનાના સંદર્ભને વ્યક્તિગત જમા-ઉધાર જેવા પાંસા સાથે સાંકળી આપે છે. પ્લૂટોની જેમ કોઈના ખોવાઈ જવા તરફ પણ સર્જક આ રીતે નિર્દેશ કરે છે-

“ સેંકડોં બાર ગિને થે મૈંને

જેબ મેં નૌ હી કંચે થે

એક જેબ સે દૂસરી જેબ મેં રખતે-રખતે

ઇક કંચા ખો બૈઠા હૂં !

ન હારા, ન ગિરા કહીં પર,

“પ્લૂટો” મેરે આસમાન સે ગાયબ હૈ !!

સેંકડોવાર ગણીતી મેં

ગજવામાં નવ જ લખોટી હતી

એકથી બીજા ગજવામાં મૂકતા મૂકતા

એક લખોટી ખોઈ બેઠો!

હાર્યો નથી કે પડી નથી ગઈ,

‘પ્લૂટો’ મારા ગગનથી ગાયબ.” ૧૧

આવા સાચા ખોવાઈ ગયેલા સંબંધોની વચ્ચે ટોળાઓથી ભરેલા સંબંધોમાં કોઈ એક સંબંધનો સંપૂર્ણ ચહેરો સર્જકના ભાગ્યમાં હવે નથી, જાણે કે ટૂકડે ટૂકડે જ લોકો મળતાં રહે છે, પૂર્ણરૂપે મળવું અશક્ય છે. જુઓ-

“કોઈ સૂરત મી મુઝે પૂરી નજર આતી નહીં

आँख के शीशे मेरे चटखे हुए हैं

टुकड़ोटुकड़ों में सभी लोग मिले हैं मुझको” ૧૨

દુરદર્શનના ‘આજ સવેરે’ કાર્યક્રમમાં ગુલઝાર કહે છે કે જૈસા મહસૂસ કરતે હો વૈસા કહો। પ્રેમને ગુલઝારે પોતાની રચનાઓમાં ધૂંટી ધૂંટીને નશેદાર ભાંગની જેમ રજૂ કર્યો છે. પ્રેમની રજૂઆત કરતાં તેમના અનેક ફિલ્મી ગીતો યાદગાર છે. આ પુસ્તકમાં પણ ગુલઝારની પ્રણયને કેન્દ્રમાં રાખીને રચાયેલી વિવિધ રચનાઓ ઉપલબ્ધ બની છે. હૃદયભ્રમ અવસ્થા, અતીત, અધૂરાં રહેલાં સ્વપ્નો તેમજ પ્રેમની મહિમાગાથાની વાત ગુલઝાર અસરકારક રીતે મૂકી આપે છે. જુઓ આ રચના-

“ वो नाक की नथ ना बेचना तुम...

वो झूटा मोती है, तुम से सच्चा कहा था मैंने,

सुनार के पास जाके शर्मिंदगी सी होगी

એ નાકની નથ નવેચજે તું

એ જૂઠું મોતી છે, મેં તને ‘સાચું છે’ કહ્યું તું

જશે જો સોનીની પાસે તો પામશે તું ભોંઠપ” ૧૩

પોતાના જુઠાણાનો એકરાર અહીં માત્ર એટલા કારણ માટે છે કે પ્રિયપાત્ર ભોંઠપ ન અનુભવે એની ચિંતા છે. અન્ય એક રચનામાં પ્રેમની સ્મૃતિને અલાવ-તાપણું શીર્ષકથી આ રીતે કંડારી છે-

“ मैंने माज़ी से कई ख़ुशक सी शाखे काटी

तुमने भी गुजरे हुए लम्हों के पत्ते तोड़े

मैंने जेबों से निकाली सभी सूखी नज़मे

तुमने भी हाथो से मुरझाए हुए खत खोले

अपनी इन आँखों से मैंने कई मांजे तोड़े

और हाथो से कई बासी लकीरें फेंकी

तुमने पलकों पे नमी सूख गई थी सो गिरा दी

रात भर जो भी मिला उगते बदन पर हमको

काट के डाल दिया जलते अलाव में उसे” १४

ભૂતકાળના મિલનને વર્તમાનમાં યાદ કરીને અલગ થયાનો ઝૂરાપો આ રીતે રજૂ થાય છે-

“ તુम्હેં भी तो याद होगी वो रात सर्दियों की

जब औंधी कश्ती के नीचे हमने

बदन के चूल्हे जला के तापे थे, दिन किया था!

ये पत्थरो का बिछौना हरगिज ना सख्त लगता

जो तुम भी होतीं

तुम्हे बिछाता भी, ओढ़ता भी

તનેય ઠંડી એ રાતડી યાદ તો હશેને ?

એ ઊંધી હોડી તળે લપાઈ

શરીરનું તાપણું કરી આખી રાત કાઢી!

કઠણ ન લાગે આ પથ્થરોની પથારી, સાથે

જો તું ય હો તો તને બિછાવી ઓઢી લેતે” ૧૫

વિદાયની વેળા એ વસમી વેળા છે...નજરો ફેરવી લેવી પડે એવી છૂટા પડવાની ઘટના કવિને મન કઠોર ઘટના બની રહે છે. જૂઓ વિદાયની પળ-

“ जैसे झन्नाके चटख जाये किसी साज़ का तार

जैसे रेशम की किसी डोर से कट जाती है ऊँगली

ऐसे इक जर्ब-सी पड़ती है कहीं सीनेमें

खींचकर तोड़नी पड़ जाती है जब तुझसे नज़र

तेरे जाने की घड़ी सख्त होती घड़ी है” ૧૬

વર્ષો પહેલાના પ્રિયજનના પત્રની કિમત તો હોય જ પણ એ પત્રના પરબીડિયાની પણ એટલી જ કિમત હોય છે. પરબીડિયાને જાળવી રાખીને યાદને જાળવી રાખવાની વાત અહીં આ રીતે રજૂ થઈ છે-

“ धूप लगे आकाश पे जब

दिन में चाँद नजर आया था

डाक से आया मुहर लगाएक पुराना-सा तेरा, चिड़ी का लिफ़ाफ़ा याद आया

चिड़ी गम हुए तो अरसा बीत चुका,

मुहर लगा, बस मटियाला-सा,

उसका लिफ़ाफ़ा रक्खा है !” १७

प्रियपात्रने आववा माटेनुं आमंत्रण आवुं पण होई शके-

“ तमाम सफ़हे किताबों के फडफडाने लगे

हवा धकेल के दरवाज़ा आ गई घर में !

कभी हवा की तरह तुम भी आया जाया करो !” १८

छूटा पडवाना कारणो अनेक होय शके जेमांनुं अेक महत्वनुं कारण गरीबी पण होय शके. वस्तुनी किमत जेटला पैसा न होवाथी वस्तु न ખरीटी शकय अे ज रीते केटलीक वार प्रियपात्रने पण हारी जवुं पडे छे-

“ कभी कभी बाज़ार में यूँ भी हो जाता है

कीमत ठीक थी, जब में इतने दाम नहीं थे

ऐसे ही इक बार में तुमको हार आया था .” १९

पोतानो प्रेम जयारे प्रेमनी दोरी कापी नापे तो बरबादीरूपी दोरीने आपो महोल्लो मज्जापूर्वक लूँटे अे सहज छे.

“ वह जिससे साँस का रिश्ता बंधा हुआ था मेरा

दबा के दांत के तले साँस काट दी उसने

कटी पतंग का माझा मुहल्ले भर में लुटा !” २०

गरीबीनो वधुं अेक संदर्भ आ सर्जक आ रीते भूकी आपे छे-

“ वह मेरे साथ ही था दूर तक मगर इक दिन

जो मुड़ के देखा तो वह और मेरे साथ न था

फटी हो जब तो कुछ सिक्के खो भी जाते हैं.” २१

जेना विना ज़ुवमनी कल्पना न करी होय अेना विना ज़ुववानी स्थिति सर्जय तयारे जे परिस्थिति निर्मित थाय ते ज़ुथो-

“ ऐसे बिखरे हैं रात दिन, जैसे

मोतियों वाला हार टूट गया

तुमने मुजको पिरो के रखा था.” २२

પ્રિયપાત્રની છેલ્લી ઘડી સુધી રાહ જોવાની વાત જૂઓ-

“ જાતે જાતે એક બાર તો કાર કી બત્તી સુર્ખ હુઈ

શાયદ તુમ ને સોચા હો કી રુક જાઓ, યા લૌટ આઓ

સિગ્નલ તોડ કે લેકિન તુમ એક દૂસરી જાનિબ ઘૂમ ગયે.” ૨૩

ભૂતકાળની ભીની યાદોના નિશાન વર્તમાનમાં મળે ત્યારે-

“ ઇતને અરસે બાદ હૈંગર સે કોટ નિકલા

કિતના લમ્બા બાલ મિલા હૈ કોલર પર

પિછલેં જાડોં મેં પહના થા યાદ આતા હૈ.” ૨૪

દૈહિક રીતે દૂર થઇ જવાથી હકીકતમાં ચૈતસિક રીતે દૂર થઇ શકાતું નથી...અંતર યાદોને મિટાવી શકતું નથી-

“ સાથ હી સાથ ચલા આયા હૈ, જિતના બી સફર હૈ

રસ્તે પૈરોં મેં રસ્સિયાँ કી તરહ લિપટે હુए हें

લૌટ કે જાને સે બલ ખિલતે નહીં, ઓર ચઢેંગે.” ૨૫

આ પુસ્તકમાં જે ગઝલો રજૂ થઇ છે એમાં જગજીત સિંઘના અવાજમાં ગવાયેલી આ ગઝલ તો પ્રેમની શ્રેષ્ઠ અભિવ્યક્તિ સમાન બની રહી છે.

“ એક પુરાના મૌસમ લૌટા, યાદ ભરી પુરવાઈ બી

“ એસા તો કમ હી હોતા હૈ, વો બી હો તન્હાઈ બી” ૨૬

કોઈ કારણવશ હાથ છોડવો જ પડે એમ હોય તો પણ સંબંધ ક્યારેય છોડી શકાતો નથી એ પરમ સત્ય છે-

“હાથ છૂટે બી તો રિશ્તે નહીં છોડા કરતે

વક્ત કી શાખ સે લમ્હે નહીં તોડા કરતે” ૨૭

પ્રેમની આટલી ભવ્ય મીમાંસા પછી પણ આ કુર દુનિયામાં પોતાના હૃદયની અભિલાષા આસાનીથી વ્યક્ત કરી શકાતી નથી...પ્રેમને છૂપાવી રાખવાની તકેદારી હમેશા રાખવી પડતી હોય છે અને એમાં આંખોની ભાષાએ પણ સંયમ દાખવવો જ પડે. જૂઓ પ્રેમ છૂપાવવાની વાત-

“ ઇતને લોગો મેં, કહ દો આँखों को

इतना ऊँचा न ऐसे बोला करें !

लोग मेरा नाम जान जाते हैं ! ” ૨૮

ગેરેજ મિકેનિક તરીકે કામ કરતા કરતા આ લેખક-ગુલઝારને અન્ય લેખક મિત્રોની સોબત ફળી અને જે તે સમયના મહત્વના લેખકો તેમજ ફિલ્મ દિગ્દર્શકો સાથે સંપર્ક થતાં આપણા ફિલ્મ ઉદ્યોગને આ ઊંચા ગજાના લેખક પ્રાપ્ત થયા. ગાલિબ, ટાગોરને પચાવી ગયેલા આ સંવેદનશીલ સર્જક આજની ફિલ્મી દુનિયામાં વિશાલ ભારદ્વાજ જેવા દિગ્દર્શક દ્વારા પોતાના સંવેદનશીલ સંવાદો-ગીતો દ્વારા આપણને મળતાં રહે છે. યાદી કરીએ તો મોટી થાય. આ પુસ્તકમાં તેમની રચનાઓ છે એ માત્ર પ્રતિનિધિ રચનાઓ છે અને પ્રતિનિધિ છે એટલે આટલી જ રચનાઓ ઉત્તમ છે એવું પણ નથી. તેમની આ સિવાયની રચનાઓ વાર્તાઓ પણ મહત્વપૂર્ણ છે. તેમના મિત્ર જગજીત સિંઘ દ્વારા ગવાયેલી તેમની ગઝલો આજે ય અમર છે. અંતમાં વાત કરીએ તેમની રચનાઓના રઈશ મનીઆરે કરેલા અનુવાદની તો ગુજરાતી ભાષામાં તેણે ઉતારવાનું તેમનું આ કાર્ય અભિનંદનીય ખરું પરંતુ સાથોસાથ એ વાત પણ સ્વીકારવી રહી કે ગુલઝારની મૂળ રચનાઓનો મૂળ ભાષામાં જે નશીલા જામ જેવો charm છે તે આ અનુવાદિત ભાષામાં નહીં જ અનુભવાય, પછી તે કોઈ પણ ભાષા ભલે હોય. હાં, અનુવાદકની એ વાત સાથે સંમત કે એકાદ ઉર્દૂ શબ્દને લીધે પણ આખી રચનાનું ભાવન અટકી શકે. પણ જો એ ઉર્દૂનો અર્થ જાણીને ફરીથી ભાવન શરૂ થાય તો એનો આનંદ પણ બેવડો...પણ રઈસ મનીઆરે મૂળ રચનાઓ ઉપલબ્ધ કરાવી આપી એ પણ ખૂબ જ નોંધપાત્ર કામ છે મારી નજરે. મૂળ રચનાઓની સામે એનો ગુજરાતી કાવ્યાનુવાદ એ એક વધુ નોંધનીય કદમ.... ૪૫ જેટલી નઝમ, ૪૧ જેટલી ત્રિવેણી અને ૮ ગઝલોને સમાવતું આ પુસ્તક ગુલઝારની કૃતિઓનું મહત્વનું પુસ્તક છે જેના વાંચનથી આપણા સૌના ગમતીલા ગીતકાર ગુલઝારને માણ્યાનો આનંદ થઈ આવે છે. That's all for this time only....ફિર કભી ઔર ગુફતેગુ...

પાદટીપ-સંદર્ભ

- I. બંધ કાયની પેલે પાર, ગુલઝાર, ગુલઝારની પ્રતિનિધિ કવિતા,અનુવાદક-રઈશ મનીઆર, વિશાલ પબ્લીકેશન-મુંબઈ, મુખ્ય વિકેતા-બુકમાર્ક,અમદાવાદ, પ્રથમ આવૃત્તિ-૨૦૧૧, પૃ.૧૨
- II. એજન, પૃ.૩૪-૩૫
- III. એજન, પૃ.૨૬-૨૭
- IV. એજન, પૃ.૫૬-૫૭
- V. એજન, પૃ.૫૦-૫૧
- VI. એજન, પૃ.૯૭
- VII. એજન, પૃ.૭૯
- VIII. એજન, પૃ.૪૬
- IX. એજન, પૃ.૯૫
- X. એજન, પૃ.૮૧
- XI. એજન, પૃ.૬૫
- XII. એજન, પૃ.૯૩
- XIII. એજન, પૃ. ૨૮-૨૯

- XIV. એજન, પૃ.30
XV. એજન, પૃ.૨૪-૨૫
XVI. એજન, પૃ.૩૮
XVII. એજન, પૃ.૬૭
XVIII. એજન, પૃ.૮૪
XIX. એજન, પૃ.૮૬
XX. એજન, પૃ.૮૮
XXI. એજન, પૃ.૮૭
XXII. એજન, પૃ.૯૬
XXIII. એજન, પૃ.૧૧૦
XXIV. એજન, પૃ.૧૦૧
XXV. એજન, પૃ.૧૦૩
XXVI. એજન, પૃ.૧૨૪
XXVII. એજન, પૃ.૧૨૨
XXVIII. એજન, પૃ.૭૭
XXIX. ગુલઝારના જીવન-કવન વિશેની કેટલીક માહિતી [https://en.wikipedia.org/wiki/Gulzar ઢ્ઢર](https://en.wikipedia.org/wiki/Gulzar_ઢ્ઢર)

ડૉ. મનોજ માઘ્યાવંશી
આસીસ્ટન્ટ પ્રોફેસર
ગુજરાતીવિભાગ
ડૉ.એપીજે અબ્દુલ કલામ ગવર્મેન્ટ કોલેજ
સિલવાસા

Copyright © 2012 - 2017 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat